

معماری و شهرسازی ایران در دوران گذار

مهندس سمیه ابراهیمی* دکتر سید غلامرضا اسلامی**

تاریخ دریافت مقاله: ۸۷/۰۷/۰۸

تاریخ پذیرش نهایی: ۸۸/۰۸/۲۵

چکیده

معماری ایران برای باز یافتن جایگاه ویژه خود راه دشواری پیش رو دارد، زیرا با جامعه‌ای در حال تحول روبروست که جریان‌های صنعتی شدن، جهانی شدن و شبکه‌ای شدن را تجربه می‌کند. هنر و معماری در چنین موقعیتی نقش موثری در بازتعریف هویت (زمانی که بحران هویت بزرگترین چالشی است که انسان با آن مواجه است) خواهند داشت. گذار از جامعه سنتی به مدرن و جامعه مدرن به شبکه‌ای در تمامی دنیا در حال بروز است و تأثیرات مطلوب و نامطلوب خود را بر جوامع می‌گذارد. جامعه ایران نیز دوران گذار از جامعه سنتی به مدرن را بسیار سریع و بدون ایجاد زیرساخت‌های لازم علمی، فرهنگی و هنری تجربه نموده است. در چنین شرایطی ظهور جامعه شبکه‌ای نیز در بطن جامعه ایرانی در حال وقوع است. برای ایجاد کالبد مناسب، گام نخست شناخت وضعیتی است که با آن مواجه هستیم. لذا معماری معاصر ایران در دهه اخیر نقد گردیده است.

واژه های کلیدی

معماری معاصر، ساخت و ساز، مدرنیته، معماری مدرن، بحران هویت، جامعه شبکه‌ای

* دانشجوی دکترای تخصصی معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، ایران. (مسئول مکاتبات)

E-mail: ssebrahimi@yahoo.com

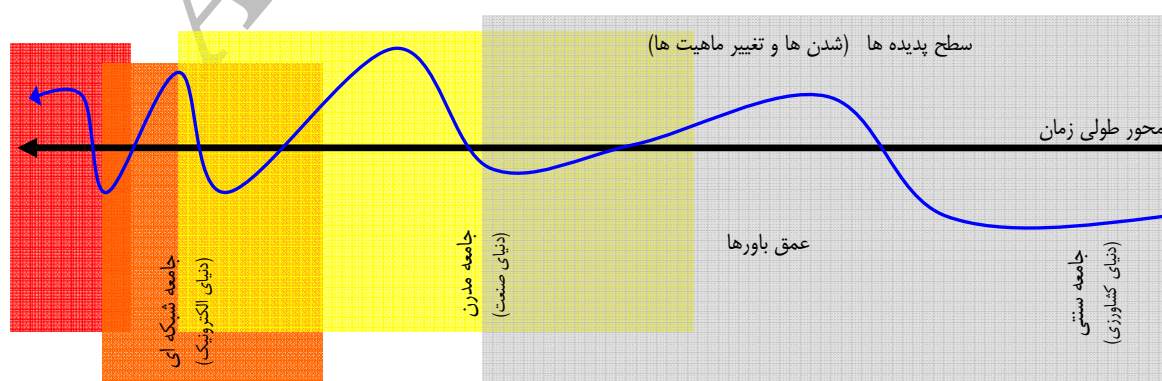
E-mail: Gheshlami@ut.ac.ir

** استادیار دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران

مقدمه

شاید تفسیر و بررسی آثار معماری در دوره زمانی خاص چندان دقیق نباشد زیرا که معماری و شکل‌گیری کالبد مادی آن در جریانی پیوسته ایجاد می‌شود و از این رو نحوه نگرش به معماری معاصر ایران، که رویکردی سامانه‌ای و منجمد در زمان معین است، مانند آن که قطعه‌ای از فیلم را جدا از قطعات دیگر آن بررسی نمود، نمی‌تواند کافی باشد. بنابر این در این مطالعه سعی بر این است که ضمن آنکه به معماری در دوره زمانی معین بیشتر توجه می‌شود، نگاه گذشته و چشم انداز آینده آن هم مورد نظر قرار گیرد.

واژه گذار تغییر از وضعیتی به وضعیت دیگر را شامل می‌شود که طی زمان روی می‌دهد و موجب هست شدن موجودیت‌های نو و دگرگونی در بسیاری از هویت‌های موجود است. از این رو دوران گذار که محدوده زمانی نادقیقی را شامل می‌شود، در حیات جوامع دوره‌ای تاثیرگذار و پر تشنگی محسوب می‌گردد و شناخت آن به جوامع کمک می‌کند تا بهتر تغییرات را درک کرده و به سازماندهی مجدد تمامی زیرساخت‌های خود بپردازند، به نحوی که دچار عقب ماندگی در همه زمینه‌ها و عواقب ناشی از آن نشوند. جامعه ایران نیز در مراحل مختلفی از تاریخ خود گذار را تجربه کرده است. گذار از سنت به مدرنیته نیز که از حدود یک قرن پیش شروع شده است، در جامعه ایران و متعاقب آن در معماری و کالبد تاثیرات بسیاری داشته، که گاه مطلوب و گاه بسیار مخرب بوده است. امروزه نیز جامعه ایران گذار دیگری به شبکه‌ای شدن را پیش رو دارد، که برخی از زیرساخت‌های اولیه آن که متکی بر فناوری‌های ارتباطات و اطلاعات می‌باشد ایجاد شده است. افزایش سرعت منجر به کاهش زمان وقوع رویدادها گشته است و بر خلاف گذشته که گذار از کشاورزی به صنعت قرن‌ها به طول انجامید، گذار به دنیای الکترونیک و جامعه شبکه‌ای در محدوده زمانی کوتاه‌تری در حال وقوع است به نحوی که این تغییرات به قدری سریع هستند که در صورت عدم شناخت این وضعیت، جوامع با شوک آینده و عواقب ناشی از آن روبرو خواهند شد (شکل ۱). شناخت کافی و داشتن برنامه برای آینده‌ای که پیش بینی می‌شود به جامعه کمک می‌کند بحران‌های دوران گذار را در همه زمینه‌ها با سلامت پشت سر بگذارد و از تغییرات ایجاد شده به نفع تمامی بخش‌ها سود ببرد.

ماخذ: نگارندگان

شکل ۱- سیر تحولات و گذار از سنت به مدرنیته و جامعه شبکه‌ای در محور زمان

معماری و چالش های گذار از سنت به مدرنیته

زمینه‌های تاریخی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و محیطی از جمله عواملی هستند که در شکل‌گیری آثار معماری بسیار موثرند. معماری معاصر ایران دربستری شکل گرفته است که از جریان‌های مدرنیته، صنعتی شدن و جهانی شدن به طور مداوم تاثیر پذیرفته است. فناوری شیوه زندگی مردم و متعاقب آن کالبد و محیط زیست وی را تغییر داده است. می‌توان عنوان نمود گذار به مدرنیته در جامعه ایران از حدود یک قرن پیش آغاز شده است و هم اکنون نیز در جریان است زیرا که جامعه ما هیچ‌گاه زیرساخت‌های مدرنیته را به صورت کامل در اختیار نداشته و از نظر فنی نیز همواره کمبودهای فراوانی وجود داشته است. معماری نیز با توجه به نقصان‌های موجود در شیوه‌های ساخت‌گاه به تقلید ظاهری از معماری مدرن تقلیل یافته است.

برای نمونه می‌توان ادعا نمود از جمله عواملی که بر معماری امروز ایران تاثیری نامطلوب داشته است، عدم مدیریت صحیح دست اندرکاران و مسئولان و افزایش ناگهانی جمعیت (که ناشی از اثرات مدرنیته و افزایش سطح بهداشت عمومی در جامعه بوده است) و مهاجرت‌های بی رویه به شهرها بوده است، به نحوی که رشد کمی و کاهش کیفیت، جامعه را به سمت ساختمان‌سازی و بسازبفروشی که نوعی سرمایه‌گذاری تضمین شده است سوق داده است، این سرمایه‌گذاری سود ده جای بسیاری از فعالیت‌های مولد اقتصادی را گرفته، بازار مسکن را رونق داده و موجب افزایش نامعقول قیمت‌ها شده است. آنچه که مورد بی توجهی واقع شده است معماری به مفهوم واقعی کلمه است. چنانچه به نقل از حائری آمده است:

"آنچه تولید می‌شود ساختمان‌سازی است نه معماری، رشد شهری است نه شهر سازی. مراد از معماری و شهرسازی خلق آگاهانه و اندیشمندانه فضا برای زندگی فرد و جامعه است" (حیبی، ۱۳۸۵، ۹۷).

ساختمان‌سازی جریانی است که بخش عمده‌ای از آن توسط مردم، بساز بفروش‌ها و شرکت‌های ساختمانی بزرگ و کوچک (دولتی یا غیر دولتی) انجام می‌شود؛ گرچه در این میان بناهای با ارزشی هم ساخته می‌شوند ولی آنچه که قابل توجه است کلیتی است ناموزون که کثرت‌گرایی وجه مشخصه و بارز آن است. زبان معماری ایران در این دوره زبانی کثرت‌گراست که در آن فردیت‌گرایی و خود محوری وجه غالب است و هوش جمعی، مشارکت آگاهانه و سیستم هماهنگ کننده که لازمه ایجاد کلیتی هماهنگ است به فراموشی سپرده شده است و جای خود را به آشفتگی و تشتت داده که جامعه امروز ایران با آن دست به گریبان است. چنانچه ادوارد هال می‌نویسد:

"انفجار جمعیت در شهرهای دنیا منجر به ایجاد چرخه‌های رفتاری مخربی شده است که حتی از بمب‌های هیدروژنی هم مهلک‌تر هستند، انسان با یک واکنش زنجیره‌ای روبرو است و عملاً هیچ اطلاعی از ساختار اتم‌های فرهنگی تشکیل دهنده آن ندارد" (تی‌هال، ۱۳۸۴، ۹۷).

رشد نیازهای کمی در جامعه منجر به ساخت و سازهای گسترده به ویژه با کاربری مسکونی شده است. این ساخت و سازها در کشور ما در دوره اخیر توسط چند گروه عمده انجام می‌شوند: گروه اول مردم هستند که ساخت و سازهای شخصی (به ویژه در

شهرهای کوچک) را بر عهده دارند، گروه دوم بساز بفروش‌ها و شرکت‌های ساختمانی کوچک و گروه بعدی شرکت‌های بزرگ ساختمانی و دولت که به انبوه‌سازی و ساخت و ساز در مقیاس کلان می‌پردازند. آنچه موجب نگرانی است این است که معماران و متخصصان زبده نقشی کم‌رنگ در شکل‌گیری کالبد شهرها دارند. نیاز مبرم به سرمایه‌گذاری در سطح کلان، منجر به رشد روز افزون شرکت‌های بزرگ و جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی به ویژه در زمینه ساخت مسکن شده است، این شرکت‌ها برج‌های مسکونی، شهرک‌ها و مجتمع‌های مسکونی بسیاری را با حمایت دولت در گوشه و کنار ایران ایجاد کرده‌اند و هدف آنها در بسیاری از موارد تنها ساختمان‌سازی صرف بوده و کیفیت مورد غفلت واقع شده است. این گونه شرکت‌ها پروژه‌های بزرگ بسیاری را اجرا می‌کنند ولی متأسفانه ارزیابی و نظارت درستی بر پروژه‌های آنها صورت نمی‌گیرد، این در شرایطی است که این ساخت و سازها شکل شهرها را روز به روز دگرگون می‌سازند.

بی‌هنجاری در جامعه و معماری ایران در گذار به مدرنیته^۱

معماری مدرن، که بر اساس تحول در جوامع سنتی، صنعتی شدن و تغییر نحوه زندگی و دیدگاه‌های مردم در غرب شکل گرفته، سبکی است که بیش از همه سبک‌های معماری غرب بر معماری و شهرسازی ایران تاثیر گذار بوده است. در ایران هم روند مدرن شدن به صورت تقلید از معماری مدرن غرب در جریان است و به گسترش شهرنشینی و تسلط روز افزون ماشین بر زندگی مردم منجر شده است و بسیاری از هنجارهای مناسب زندگی را تحت تاثیر قرار داده و بی‌هنجاری و ناهنجاری را جایگزین آن کرده است، به عبارتی:

"شهرنشینی و صنعتی شدن شیوه‌های سنتی زندگی را ویران کرد و همراه آن‌ها، مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی در باب شایستگی و ناشایستگی نیز فروپاشید. در این شرایط جدید هیچ مجموعه روشن و نوینی از ارزش‌ها و هنجارها ایجاد نشد. دورکیم^۲ این وضعیت را بی‌هنجاری^۳ نامید، و مراد از آن شرایط اجتماعی بود که هیچ قاعده عام و روشنی در باب چگونگی زندگی میان مردم وجود نداشت. افراد می‌کوشیدند تا شیوه زندگی خاص خود را ابداع کرده و در این راه بسیاری شان فرو پاشیدند" (باکاک، ۱۳۸۶، ۹۶).

جامعه امروز ایران را می‌توان نمود عینی این گفته دانست و چون کالبد جدا از محتوا نیست معماری امروز ایران هم کالبد تجسم یافته جامعه ماست و آشفتگی و بی‌هنجاری در معماری نیز نمود می‌یابد. معماری معاصر ایران بسیاری از آرمان‌های معماری مدرن مانند خیابان‌های عریض و مستقیم، بزرگراه‌های درون شهری و برون شهری، آسمان‌خراش‌ها و ساختمان‌های بلند، بافت شطرنجی شهرها را دنبال کرده اما در بسیاری از موارد اصول و قواعد اجرا رعایت نشده است. تاکید بر جدایی از گذشته در شهرهای ایران به ویژه شهرهایی با بافت‌های کهن منجر به تخریب و نابودی در مقیاس‌های وسیع شده است. معماری مدرن با ارائه الگوی شهرهای مدرن در پی ایجاد فضایی با سیمای ثابت بود که برای همه مردم جهان قابل درک باشد، اما در عمل، تقلید شکلی از ظواهر و الگوهای مدرن نه تنها نتوانست کثرت را به وحدت تبدیل کند بلکه مسأله بحران درهویت‌های منطقه‌ای و بومی را در بسیاری از جوامع تشدید کرد و این بحران در کشور ما نیز خودنمایی می‌کند. هویت وجه تمایز یک فرد از فرد دیگر و جامعه‌ای از

جامعه دیگر است به عبارتی هویت کثرت را به تنوع نزدیک می‌کند و تنوع است که زندگی را جذاب و زیبا می‌سازد. به عبارتی بسیاری از مفاهیم با ارزشی که جنبش مدرن برای رفع تبعیض و سادگی و غنا بخشیدن به زندگی بشر عنوان می‌کرد با کج فهمی و تقلیل یافتن به ظواهر، کارکرد واقعی خود را از دست دادند و تبدیل به ضد ارزش شدند (Islami, 1998).

جریان مدرن شدن از جزء به کل ساختار شهرها و خانه‌ها را متحول ساخت و تغییرات سطحی و گاه عمیقی در شیوه زندگی ایرانیان پدید آورد. آنچه کاملاً مشهود است این است که جامعه ما حتی در حال حاضر هم جریان مدرن را به خوبی در لایه‌های مختلف خود درک نکرده است، زیرا مدرن شدن حالتی است که بدون اغراق وجودش به فناوری و صنعت وابسته است. معماری مدرن نیز با فناوری‌های ساخت مرتبط است که از جمله آن‌ها می‌توان به پیش ساختگی اشاره کرد. در جدول شماره ۱ گذار از سنت به مدرنیته، فرصت‌ها و تهدیدهای آن برای جامعه و محیط و تأثیرات آن بر معماری مورد بررسی قرار گرفته است.

ماخذ: نگارندگان

جدول ۱- گذار از سنت به مدرنیته و فرصت‌ها و تهدیدهای پیش رو

نقاط قوت Strengths	نقاط ضعف Weaknesses	فرصت‌ها Opportunities	تهدیدها Threats	SWOT وضعیت
محتوا: معماری Content: Architecture		زمینه ایجاد: محیط و اجتماع Context: Environment and Society		گذار از سنت به مدرنیته
<ul style="list-style-type: none"> - ریشه های تاریخی - تمدن کهن - فضای جاودانه - بنا جزئی از محیط طبیعی - همزیستی دیدگاههای بومی و جهانی - معماری متناسب با اقلیم - حفظ و مرمت آثار ارزشمند تاریخی 	<ul style="list-style-type: none"> - تقلیدگری بدون منطق - سطحی نگری - ساختمان سازی به جای معماری - بنا به عنوان کالای مصرفی - بحران در هویت‌های محلی-بومی - بحرانهای زیست محیطی - عدم سازگاری با اقلیم - یکنواختی و عدم تنوع - نفی ارزشها و آثار به جا مانده از گذشته 	<ul style="list-style-type: none"> - ورود به دنیای نوین - نوآوری - خلق فضاهای جدید - رفاه نسبی اجتماعی - دموکراسی - کاهش فواصل مکانی - صرفه جویی در زمان - افزایش سرعت - حس وحدت (unity) 	<ul style="list-style-type: none"> - بی هنجاری اجتماعی - بی نظمی و آشفتگی - به کسارگیری نابردانه فناوریهای نوین. - همانند سازی شکلی و نه معنایی - توسعه بی رویه و بدون ایجاد زیرساختهای لازم - مشکلات زیست محیطی 	

تحول در ساختار شهرها

همان طور که عنوان شد جریان مدرن شدن در جامعه ما منجر به تغییر نحوه زندگی مردم، از هم پاشیده شدن ساختار خانواده پدرسالار و در نتیجه تحول در محیط زیست و کالبد مادی زندگی ایرانیان گشته است. تغییرات کالبدی، چهره شهرها و خانه‌ها را با گذر زمان دگرگون ساخته است. تحولات در ساختار شهرها بیشتر در سال‌های پس از جنگ تحمیلی و طی دوران بازسازی و توسعه اقتصادی روی داده است. افزایش تعداد و وسعت شهرهای بزرگ و کلان‌شهرهای کشور، افزایش تعداد شهرهای کوچک (تبدیل روستاها به شهر)، ثبات نسبی در شهرهای متوسط کشور و جریان واگرایی توسعه کالبدی شهر و جدایی گزینی اجتماعی از طریق بیرون راندن اقشار کم در آمد شهری از مادرشهرها و اسکان در حومه شهرها (حبیبی، ۱۳۸۵، ۱۹۳) از جمله این تحولات هستند.

رشد جمعیت و مهاجرت بی رویه به شهرها در دهه های اخیر موجب رشد کالبدی شهرها شده است که با ایجاد مناطق جدید شهری و توسعه و تکمیل تدریجی شهرهای جدید تحقق یافته است. این جریان منجر به شکل‌گیری تدریجی شهرهای جدید

به ویژه در اطراف کلان‌شهرها شده است، ضمن اینکه بسیاری از مناطقی که در گذشته به عنوان شهر جدید شناخته می‌شدند در جریان توسعه شهر آن قدر به محدوده کلان‌شهرها نزدیک شده‌اند که منطقه شهری محسوب می‌شوند.

شهرهای جدید برای جمعیتی از ۱۲۰۰۰ تا ۵۰۰۰۰۰ نفر در نظر گرفته شده‌اند اما تاکنون هیچ کدام از آنها کامل نشده‌اند. این شهرها با توجه به سیاست‌گذاری‌های انجام شده و نحوه طراحی و ساماندهی کمتر توانسته‌اند همه ویژگی‌ها و مشخصه‌های یک شهر را داشته باشند و به عبارتی می‌توان گفت که به صورت شهرهای خوابگاهی عمل می‌کنند. شیوه‌های طراحی شهرهای جدید و این مساله که این شهرها تا چه حد پاسخگوی کاربری‌های مورد نظر بوده‌اند نیاز به بررسی بیشتر دارد و می‌توان عنوان نمود بازخورد تأثیرات این شهرها بر ساکنان و محیط اطراف مورد پژوهش کافی قرار نگرفته است.

ساختمان‌های بلند^۴ و آسمان‌خراش‌ها^۵

روند مدرن شدن بسیاری از شهرهای جهان را شبیه به هم ساخته است و شهرهای بزرگ ایران هم از این روند بی بهره نبوده‌اند! مسأله مهمی که در اینجا مطرح می‌شود این است که آیا این رویکرد بر تاریخ معماری و شهرسازی ایران تأثیر مطلوبی داشته است؟ واضح است در بسیاری از موارد قواعد و ضوابط مناسبی برای ساخت برج‌ها و ساختمان‌های بلند وجود ندارد و اگر قانونی هم وجود داشته باشد با فروش تراکم آن را بی ارزش و بی حرمت ساخته، همان‌طور که ارزش‌ها در جامعه تهدید می‌شوند، معماری امروز ایران نیز با حضور نامشروع دلالان و خرید و فروش حق مردم روز به روز تنزل می‌یابد. در شهر تهران که امروزه یک جهان-شهر محسوب می‌شود، این تغییرات گسترده‌تر و قابل توجه‌تر هستند.

شکل ۲ و ۳ منطقه‌ای از شمال تهران را در دو دوره زمانی نه چندان دور نشان می‌دهد. در تصویر می‌توان تغییراتی را که در تراکم ساختمانی ایجاد شده نسبت به ساختمان (۱) که در هردو تصویر دیده می‌شود مشاهده کرد. در این تصاویر ساختمان‌های بلند به اشکال مکعبی مدرن (۴) هرمی (۲) و با فرم‌های متنوع دیگر (۳) دیده می‌شوند که هر یک نشانگر رویکرد خاص به طراحی ساختمان‌های بلند و قوانین اعمال شده در دوره زمانی معین بوده است. ارزش افزوده بالای زمین و ساختمان موجب افزایش جاذبه برای سرمایه‌گذاری در مناطق شمالی تهران شده است و به شکل‌گیری برج‌ها و ساختمان‌های بلند به ویژه با کاربری مسکونی منجر شده است که به طبقات مرفه جامعه اختصاص دارند. اما میزان تأثیرات این برج‌ها بر محیط اطرافشان تا چه حد مورد توجه بوده است و اصول ساخت این‌گونه ساختمان‌ها تا چه حد رعایت شده است؟

رشد عمودی ساخت و سازها در شهرهای ایران به ویژه کلان‌شهر تهران که امروزه برخی آن را جهان‌شهر می‌نامند منجر به شکل‌گیری برج‌های مخابراتی می‌لاد که در رده بلندترین برج‌های مخابراتی جهان است و بلندترین برج مسکونی ایران (برج بین‌الملل تهران) با ۵۶ طبقه و ارتفاع ۱۶۰ متر گردیده است و این رویکرد به ویژه در سال‌های اخیر خط آسمان تهران را دگرگون ساخته است. شهر مانند یک موجودیت زنده به طور مداوم در حال تغییر و تحول بوده است، اما آنچه که حائز اهمیت است سوق دادن این تحولات در راستایی است که کلیتی هماهنگ و یکپارچه ایجاد کند.

شکل ۳- بافت شهری شمال تهران   ماخذ: <http://en.wikipedia.org>

شکل ۲- بافت شهری شمال تهران   ماخذ: www.worldisround.com

زیر ساختهای حمل و نقل

زندگی ماشینی و مدرن امروزی نیاز روزافزون به توسعه زیرساختهای حمل و نقل را ایجاب می‌کند، توسعه شبکه‌های بزرگراهی در دهه‌های اخیر بافت بسیاری از شهرها به ویژه شهرهای تاریخی را تغییر داده و انسجام و زیبایی بافت شهری را از بین برده است. بزرگراه‌ها، بسیاری از محله‌های قدیمی را به دو نیم کرده‌اند و برای مناطق مسکونی اطرافشان آلودگی هوا و آلودگی صوتی ایجاد می‌کنند، با این حال در زندگی مدرن امروزی این شبکه‌های ارتباطی مورد نیازمند است و روز به روز هم باید شبکه‌های حمل و نقل را توسعه داد اما مهم این است که این توسعه چگونه باید انجام شود.

روند توسعه زیر ساختهای شهری به شکل‌گیری و گسترش شبکه مترو در تهران و کلان شهرهایی مانند اصفهان، شیراز، تبریز، مشهد و اهواز منجر شده است. این شبکه گسترده و ایستگاه‌های مترو که از فضاهای عمومی جدید محسوب می‌شوند، می‌توانند با طراحی مناسب، فضاهایی جذاب و تأثیرگذار در مقیاس وسیع باشند. در سال‌های اخیر حمل و نقل هوایی نیز مورد توجه واقع شده است و فرودگاه‌های متعدد در شهرهای مختلف ایران ساخته شدند.

ملاحظه می‌گردد معماری ایران طی این دوره نتوانسته است فضاهای مناسبی برای سیستم حمل و نقل عمومی طراحی و ارائه کند و این فضاها بیشتر عملکردی بوده‌اند و کمتر به کیفیت آنها توجه شده است، البته نباید نقش عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را در این موارد نادیده گرفت.

شکل‌گیری فضاهای جدید

شهرهای امروز ایران به سمت و سوی مدرن شدن در حرکتند؛ زندگی مدرن، نیاز به فضاهای جدید و خاصی دارد که در گذشته لازمه زندگی بشر نبوده‌اند، از آن جمله می‌توان به ایستگاه‌های مترو، پارک‌های فن آوری، شهرک‌های فن آوری، مراکز تحقیقات و پژوهش‌کنده‌ها، فرهنگ‌سراها و فرهنگستان‌ها، پایگاه‌های مدیریت بحران، پارک‌های محلی و پارک‌های جنگلی و موزه‌ها

(موزه آب، موزه هوافضا، موزه سینما) اشاره کرد. این فضاها در شهرهای ایران در حال شکل‌گیری و تثبیت موجودیت خود هستند اما هنوز از لحاظ کیفی و روابط کارکردی مورد ارزیابی کافی قرار نگرفته‌اند.

رویکردهای معماری

در این دوره در کنار ساخت و سازهای نامطلوب انجام شده بناهای با ارزشی هم توسط شرکت‌های مشاور و معماران طراحی و اجرا شده یا در حال ساخت است که رویکردهای گوناگونی از توجه به معماری سنتی ایران تا معماری هایتک را در بر می‌گیرد. پروژه‌هایی همچون موزه و کتابخانه ریاست جمهوری (شکل ۴) / مهندسین مشاور آرشی کام، رفسنجان ۱۳۷۸، فرهنگسرای نگارستان (شکل ۵) / مهندسین مشاور شارستان، تهران ۱۳۷۹، تالار آبیگینه دارآباد / مهندسین مشاور گزین، تهران ۱۳۸۰، مجتمع ورزشی رفسنجان (شکل ۶) / مهندسین مشاور نقش جهان پارس، رفسنجان ۱۳۸۱، سفارت ایران در تیرنا / مهندسین مشاور تجیر، آلبانی ۱۳۸۱، فرودگاه بین‌المللی امام خمینی (شکل ۷) / مهندسین مشاور آتک، تهران ۱۳۸۳، میدان شهدای مشهد (شکل ۸) / مهندسین مشاور تجیر، مشهد ۱۳۸۳، کتابخانه ملی ایران / مهندسین مشاور پیراز، تهران و برج میلاد (شکل ۹) / مهندسین مشاور طرح و تکوین، تهران از جمله طرح‌هایی هستند که در مقیاس ملی قابل توجه و مطرح می‌باشند.

با بررسی و تحلیل این بناها ملاحظه می‌گردد زبان معماری در این دوره زبانی کثرت گراست و از سبک یا الگوی خاصی پیروی نمی‌کند، در این دوره بسیاری از معماران ایرانی در پی ایجاد بیان خاص خود هستند و برخوردهای متفاوتی با موقعیتی که جامعه با آن دست به‌گریبان است داشته‌اند، برخی با الگوبرداری (گاه بدون معنا و فقط به صورت ظاهری) برای احیای معماری گذشته ایران تلاش می‌کنند، برخی دیگر سعی نموده فناوری را سرلوحه کار خود قرار داده معماری مدرن و هایتک را تقلید کنند، برخی نیز در تلاشند که برای خود سبک و روشی ایجاد نمایند. در تمام دنیا معماری در جستجوی روشی مناسب این جهان در حال تحول است و الگوهای مختلفی ایجاد شده است اما سبکی ایجاد نشده که به اندازه سبک مدرن فراگیر باشد. جامعه معماری در دهه اخیر با برگزاری مسابقات و ارائه جوایز معماری سعی دارد که محیطی رقابتی ایجاد کرده و سطح کیفی آثار معماری را ارتقاء بخشد. بسیاری از معماران ایرانی نیز موفقیت‌هایی در سطح بین‌المللی داشته‌اند و آثاری در سطح معماری روز دنیا خلق کرده‌اند. معماری ایران حرکتی به سوی جهانی شدن را پیش رو دارد، باشد که نسل امروز معماران نیز بتوانند مانند گذشتگان آثار ارزشمندی برای الگوبرداری جهانیان به جای بگذارند. هرچند بخش عمده کالبد شهرهای ایران توسط خود مردم شکل می‌گیرد و معماران در این میان نقش اندکی دارند، با این حال جهت‌دهی و هدایت معماری ایران به سمت وسوی مناسب از مسئولیت‌های اصلی معماران است. این امر مهم می‌تواند با وضع قوانین مناسب، ایجاد الگوی مناسب و قابل انطباق با شرایط جامعه (شرایط اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی) در مقیاس خرد که در مجموع بتواند کلتی هم‌هنگ ایجاد کند، توجه به فضاهای عمومی و ارائه الگوهای شاخص و ارزشمند معماری که می‌توانند هویت جامعه را ترسیم و تصویر کنند، پرهیز از کپی‌برداری‌های صرف که اغلب به ظاهر بنا محدود می‌شود و به طور کلی توجه به پژوهش در زمینه معماری صورت گیرد.

شکل ۵

شکل ۶

- اشکال ۴، ۵، ۶ هر کدام از این بناها با توجه به معماری سنتی ایران و الهام از اشکال گنبدی و طاق وقوس و در تصویر ۵ با الهام از فرم یخچال ها شکل گرفته اند. توجه به گذشته وجه مشخصه و بارز این بناها است. ماخذ: بانک اطلاعات معماری نوین ایران.

شکل ۷

شکل ۸

شکل ۹

- اشکال ۷ و ۹ بناهایی همچون برج مخابراتی میلاد و فرودگاه بین المللی امام خمینی پروژه هایی هستند که در آنها بعد سازه ای و تکنیکی بنا غالب است. ماخذ: بانک اطلاعات معماری نوین ایران

- شکل ۸ میدان شهدای مشهد پروژه با اهمیت و بزرگی در مقیاس شهری است که طراحی آن به مسابقه گذاشته شد و مهندسین مشاور تجیر و به عنوان برنده مسابقه برگزیده شد. ماخذ: بانک اطلاعات معماری نوین ایران

معماری و چالش های پیش رو در گذار به جامعه شبکه ای^۶

جامعه ایران وضعیت گذار را در ادوار مختلف تاریخی تجربه کرده است که عامل عمده آن پیشرفت فناوری بوده است. امروزه نیز فناوری اطلاعات و ارتباطات زیرساختارهای جوامع را دگرگون ساخته است. فناوری با توسعه شبکه ها همه بخش ها را فارغ از سلسله مراتب عمودی در ساختاری افقی که همه اجزاء در آن دارای ارزش یکسان هستند به هم پیوند می دهد. شبکه ها با توجه به ساختارشان در ایجاد جامعه شبکه ای که همه نقاط دنیا را در کلیتی پیوسته مرتبط می کند و کثرت را به وحدت و تنوع نزدیک می کند دخیل هستند. شبکه ها شیوه های جدیدی از طراحی را با اتکا به هوش جمعی بشر ایجاد کرده اند و دفاتر کوچک و بزرگ طراحی در مقیاس جهانی فعالیت می کنند. معماران ایرانی نیز مدت زیادی نمی توانند در دفاتر کوچک و بدون برقراری ارتباط موثر با

نقاط دیگر جهان دوام بیاورند. آنها نیاز دارند مهارت‌های جدیدی را کسب کرده تا جایگاهشان را در جامعه شبکه‌ای، جامعه جهانی که بر مبنای شایسته‌سالاری، مرکزیت زدایی و توجه به هوش جمعی^۷ بشر بنا نهاده شده است تثبیت نمایند. در دنیای آینده شیوه‌های سنتی طراحی دیگر متضمن رشد و بقای معمار در حرفه اش نخواهد بود.

شبکه‌ها با ایجاد فضای مجازی انسان را بر دوراهی مجاز و واقعیت قرار داده اند به نحوی که گهگاه مرز مجاز و واقعیت آنچنان باریک می‌شود که تشخیص آنها از یکدیگر دشوار است. انسان در دنیای نوین سوار بر امواج، زمان‌ها و مکان‌ها را درمی‌نورد و فضایی بسیار پویا را بر خلاف جوامع سنتی و مدرن تجربه می‌کند. زمان نیز در جوامع نوینی که در حال شکل‌گیری هستند متحول شده و ضرب آهنگ زیستی آن در هم می‌شکند. شبکه‌ها با تغییر مفاهیم اساسی زندگی بشر همچون فضا و زمان، هنر و معماری را نیز دچار چالش کرده اند. مسلماً کالبد خانه‌ها و شهرهای آینده بسیار متفاوت از امروز خواهند بود به نحوی که بتوانند پاسخگوی نیازهای بشر در جهان در حال تحول باشند، جهانی که با بحران‌های زیست محیطی و هویتی دست به گریبان است و نیازمند تفکرات نو و ایده‌های خلاقانه است تا بقای بشریت را در این کره خاکی تضمین کند. در جدول زیر فرصت‌ها و تهدیدها و همچنین نقاط قوت و ضعف پیش روی معماری در عصر اطلاعات به اجمال بیان شده است.

ماخذ: نگارندگان

جدول ۲ - گذار از جامعه مدرن به شبکه‌ای و فرصت‌ها و تهدیدهای پیش رو

نقاط قوت		نقاط ضعف		فرصتها	تهدیدها	SWOT
محتوا: معماری Content: Architecture		محتوا: معماری Content: Architecture		زمینه ایجاد: محیط و اجتماع Context: Environment and Society		گذار از مدرنیته به جامعه شبکه‌ای
<ul style="list-style-type: none"> - هوش جمعی - ماده‌زدایی کردن از فضای معماری - فضای مجازی به عنوان ابزار درک و طراحی بنا - شهرهای جهانی - خانه الکترونیک - هویت جهانی - منطقه‌ای - هم‌زمانی و بی‌زمانی - معماری مهاجر 	<ul style="list-style-type: none"> - تقلیدگری بدون منطق - سطحی نگری - ویروس‌های اطلاعاتی - مجازی شدن بیش از حد - بحران در حس مکان - بحران در هویت‌های محلی - بومی 	<ul style="list-style-type: none"> - ورود به دنیای نوین - نوآوری - خلق فضاهای مجازی - زندگی در فضای مجازی - کثرت گرایی - تنوع و گوناگونی - وحدت در عین کثرت و تنوع - هم‌زمانی و بی‌زمانی - رشد حافظه جمعی - گفتگوی فرهنگ‌ها و تمدن‌ها در جامعه شبکه‌ای 	<ul style="list-style-type: none"> - بی‌هنجاری اجتماعی - بی‌نظمی و آشفتگی - ایزوله کردن جامعه - بازگشت به گذشته و تفکرات ارتجاعی و نامتعطف - ناکافی بودن زیرساخت‌های توسعه - تقابل تمدن‌ها و فرهنگ‌ها - عدم هدایت صحیح جریان اطلاعات - عدم درک انقلاب اطلاعات و ارتباطات 			

در جهان اطلاعات علاوه بر الگوهای مفید تکثیرشونده بسیاری از اطلاعات بی‌فایده و یا حتی مضر، گاه به واسطه ویژگی‌های خاصی که دارند آنچنان به سرعت تکثیر می‌شوند که جای الگوهای مناسب را در حافظه بشر می‌گیرند. این قطعات اطلاعاتی بی‌فایده یا مضر را می‌توان ویروس‌های اطلاعاتی نامید. ساختار ساده ویروس‌ها آن‌ها را از موجودات زنده دیگر متمایز می‌سازد و به آنها کمک می‌کند قابلیت تکثیر فوق‌العاده‌ای داشته باشند. ویروس‌های اطلاعاتی قابلیت تکثیر خود را به واسطه ویژگی‌های ارتباطی فوق‌العاده‌شان کسب کرده‌اند، راز اشاعه آنها در سادگی آنهاست که به آن‌ها کمک می‌کند همانند ویروس‌های مسری در

جهان اطلاعات گسترش یابد و گاه جایگزین الگوهای موثر شوند (به عنوان مثال ایده‌ها و مدهای پوچ جایگزین الگوهای مناسب می‌شوند). یک ویروس اطلاعاتی مضر می‌تواند با پوشش یا کپسولی زیبا در بر گرفته شود به نحوی که جذابیتهای ظاهری داشته و در ذهن فرد جای گیرد و از فردی به فرد دیگر تکثیر شود. گاهی ارتباط بین یک ایده و نمود آن شگفت آور است. یک ایده می‌تواند با چیزهایی گره بخورد که با آنها رابطه‌ای ندارد، اما به آن کمک می‌کند تا انتقال و اشاعه یابد. ویروس‌های اطلاعاتی تمایل به نابودی فایل‌های مفید در ذهن بشر و جایگزینی آنها با چیزهای دیگر دارند آنها به صورتی خشونت بار گسترش می‌یابند و انسان را از بعد روحانی‌اش دور کرده و روز به روز وجودش را فاقد عمق و معنا می‌سازند. گسترش ویروس‌ها وابسته به تأثیرگذاری آنها بر ذهن بشر است. ویروس‌ها در شبکه‌های گسترده اطلاعات می‌توانند به سرعت نور در همه جای دنیا تکثیر شوند و ذهن تمامی افراد و جوامعی را که سامانه دفاعی مناسبی ندارند آلوده کنند در این حالت شخص یا جامعه میزبان به تکثیر اطلاعات ناصحیح و مضر کمک می‌کند و چرخه‌ای مخرب آغاز می‌شود که پیامدهای آن در دنیای مادی، جامعه و روابط بین فردی نمودار می‌شود.

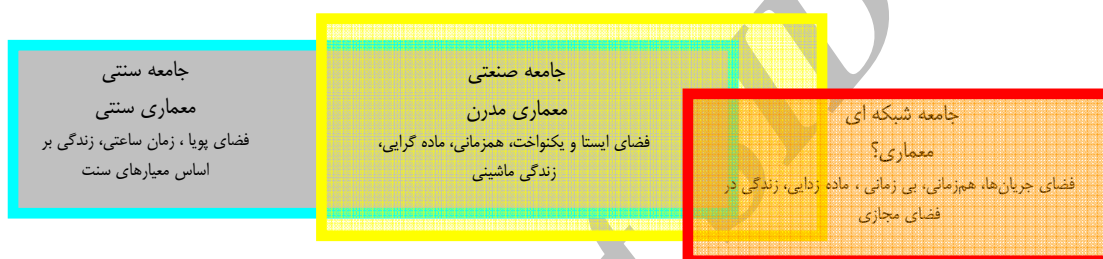
به راستی معماری در دنیایی که در آن مرزها در حال محو شدن هستند، جوامع سنتی در حال فروپاشی‌اند و جوامع شبکه‌ای روز به روز توسعه می‌یابند، واقعیت و مجاز بسیار به هم نزدیکند، هوش جمعی جایگزین فردگرایی می‌شود، ساختار خانواده پدر سالار سنتی در حال فروپاشی است، بدن انسان‌ها به ابزارهای الکترونیکی مجهز می‌شوند، محیط زیست روز به روز به سوی نابودی و اتمام منابع پیش می‌رود، ویروس‌های اطلاعاتی هر روزه تکثیر می‌شوند چه نقشی خواهد داشت و با چه چالش‌هایی روبرو خواهد شد؟

نتیجه‌گیری

بر اساس آنچه عنوان شد در دوران معاصر جامعه ما نوعی از معماری را تجربه می‌کند که حاصل گذار بسیار سریع از جامعه سنتی به جامعه مدرن بوده است و در آینده هم معماری حاصل گذار از جامعه مدرن به جامعه شبکه‌ای را تجربه خواهد کرد، در حالیکه نه درباره آن اندیشیده شده و نه برنامه‌ای برای آینده تدوین گردیده است. کشور ما در حالی که هنوز صنعتی شدن را تجربه می‌کند با موج دیگری از جهانی شدن و شکل‌گیری جوامع شبکه‌ای روبرو است و مانند بسیاری از کشورهای دیگر با مساله بحران هویت به عنوان مهم‌ترین چالش مواجه خواهد شد. در چنین موقعیتی هنر و معماری در باز تعریف هویت جوامع نوین نقش عمده ای ایفا می‌کنند. در این شرایط جامعه ما نیاز به نوعی از معماری دارد که واقعیت خود را نشان دهد نه اینکه تقلیدکننده و جاعل گنجه‌های دیگران باشد که در زمینه‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی متفاوتی شکل گرفته‌اند (شکل ۱۰).

در هزاره جدید، جهان دستخوش تحولات بسیاری خواهد شد، همان طور که در گذشته صنعتی شدن و مدرنیته جریانی بسیار تاثیر گذار بود و جنبه‌های متعددی از زندگی انسان‌ها را دگرگون ساخت و معماری هم از این تحولات بی‌بهره نبود؛ در آینده نزدیک

شاهد شکل‌گیری شهرهای جهانی خواهیم بود، شهرهایی که تحت تاثیر جریان‌های اطلاعات، قدرت و ثروت شکل می‌گیرند. دگرگونی شهر صنعتی به شهر اطلاعاتی پدیده‌ای است که فضای معماری را دگرگون خواهد ساخت. مهم شناخت این تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و ارائه شیوه‌ای از معماری است که مناسب جامعه در حال تحول و تغییر ایران باشد. پاسخ به این پرسش که چه نوع کالبد و فضایی می‌تواند پاسخگوی نیازهای انسانی باشد که در دوره تحولات و تغییرات مافوق سریع زندگی می‌کند، مسئولیت بزرگی بر دوش نخبگان جامعه است. مهم این است که امروز به فکر فردا بوده تا در آینده آشفته‌گی‌های مضاعف به دنبال نیاید. آشفته‌گی‌ها و سردرگمی‌هایی که همه جنبه‌های زندگی ما، از اقتصاد، سیاست و فرهنگ گرفته تا هنر و معماری را تحت تاثیر قرار خواهد داد.

ماخذ: نگارندگان

شکل ۱۰- دوران گذار در جوامع و ویژگی‌های معماری

پی‌نوشت‌ها

۱- مدرنیته وضعیت و حالتی است که در تاریخ اتفاق افتاده و نوعی نگرش به هستی و زندگی است، ولی مدرنیسم ایدئولوژی و بنا به رویکردی، فهم مدرنیته از خودش است (قبایان، ۱۳۸۳، ۱۸).

2- Durkheim
3- anomie

4- high-rise
5- sky-scraper

6- network society
7- collective intelligence

فهرست مراجع

- ۱- ابراهیمی، سمیه، (۱۳۸۸). «معماری و چالش‌های پیش رو در گذار به جامعه شبکه‌ای»، مجله معماری و شهرسازی، بهار و تابستان ۸۸، شماره ۹۵-۹۴.
- ۲- اختر کاوان، مهدی، (۱۳۸۶). «بحران در معماری و اندیشه معاصر»، مجله معماری و ساختمان، زمستان ۸۵ و بهار ۸۶، شماره ۱۲.
- ۳- باکاک، رابرت، (۱۳۸۶). «صورت‌بندی‌های فرهنگی جامعه مدرن»، ترجمه مهاجر، انتشارات آگاه، تهران.
- ۴- بانک اطلاعات معماری نوین ایران.
- ۵- تی.هال، ادوارد، (۱۳۸۴). «بعد پنهان»، ترجمه طیبیان، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- ۶- حبیبی، محسن، (۱۳۸۵). «شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی در ایران معاصر»، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- ۷- قبادیان، وحید، (۱۳۸۳). «مبانی و مفاهیم در معماری معاصر غرب»، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- ۸- کاستلز، مانوئل، (۱۳۸۰). «عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ (ظهور جامعه شبکه‌ای)»، ترجمه علیقلیان، خاکباز، انتشارات طرح نو، تهران.
- ۹- کاستلز، مانوئل، (۱۳۸۰). «عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ (قدرت هویت)»، ترجمه چاووشیان، انتشارات طرح نو، تهران.
- ۱۰- لیمن، جنیفر، (۱۳۸۵). «ساخت شکنی دورکیم (نقدی پس‌پسا ساختارگرایانه)»، ترجمه مسمی پرست، نشر نی، تهران.
- ۱۱- بانک اطلاعات معماری نوین ایران.

12-Hight, Christophe & Chris, Perry. (2006). "collective intelligence in design", AD magazine, volume 76, no.5.

13-Islami, S. Gh. R., (1998). "Endogenous Development: A Model for the Process of Man-environment Transaction", unpublished PhD Thesis, Heriot-Watt University, Faculty of Environmental Studies, Edinburgh College of Art, Department of Architecture, Edinburgh, U.K.

14-Salingaros Nikos A. (2002). "Design methods, emergence, and collective intelligence", Department of Applied Mathematics.

15-Salingaros Nikos A. Terry M. Mikiten, (2002). "Darwinian process and memes in architecture: a memetic theory of modernism", DATUTOP journal of Architectural theory 23:117-139.

16- <http://en.wikipedia.org>

17- www.worldisround.com